

ЗА ТЕХНОЛОГИЯТА НА ЕДИН ДЕМОГРАФСКИ ТРУД

Георги Даскалов

Съвсем наскоро на книжния пазар се появи книга, посветена на гръцкото присъствие по българските земи през XVII-XIX век.¹ Авторът, Щелиян Щерионов, си е поставил за цел да осветли предпоставките, довели до появата и установяването на гръците у нас, да разкрие взаимодействието им с останалите етноси, да установи териториалното им разпределение и численост. По собственото му признание, за нейното осъществяване е бил стимулиран от „противоречивостта на съществуващите постановки по този въпрос“ и от „спекулативните твърдения“ по него.² Изпълнението на тази амбициозна задача е сериозна заявка да бъде хвърлена допълнителна светлина върху демографското състояние на териториите, включени в границите на днешната българска държава. Нейната значимост още повече се откроява, защото се отнася за периода на

1 Щерионов, Щ. *Гръците по българските земи през XVII-XIX век /до 1878 г./*. Издателство Фабер, С., 2008. Преди няколко години авторът направи неуспешен опит да защити труд под същото заглавие за „голям докторат“ пред Специализирания научен съвет по нова и най-нова история. Неговият отрицателен вот бе потвърден и от Висшата атестационна комисия при МС.

2 Щерионов, Щ. Пак там., 16-17.

Възраждането, когато се формира българската нация, която пристъпва към своята духовна и национална еманципация.

От пръв поглед книгата респектира със своя обем от 622 страници. Нейната структура афишира намерението на автора да обхване всеки един регион от страната ни, а дори и беглото разлистване показва, че е насочена не само към всяка административна област, но и към някогашните околии, сегашни общини, към стотици селища. Трудът се състои от увод, шест глави, посветени на шестте географски региона в страната и заключение. Главите са подчинени на вътрешно структуриране съобразно днешните области, а всяка от тях е разчленена на съответните регионални средища и населени места. Този подход показва намерението на автора да не подмине нито едно населено кътче и да не пропусне наличните в тях гърци.

Предложеният увод е твърде необичаен със своите 102 страници, които са една шеста от обема на книгата. Освен това той е разделен на шест параграфа, всеки от които е насочен към конкретни въпроси. Усилията на Щерионов да достигне по тях до някакви общотеоретични разсъждения не само че са го въвели в ненужно многословие, но и са довели до дисбаланс в цялостната структура. Сегашната уводна част има по-скоро характер на предговор. Тя не само че не въвежда към темата, но я лишава от необходимите опорни точки в контекста на историческите събития и я откъсва от епохата. Това ще бъде една от предпоставките авторът да излезе извън друма на обективното познание.

Същинският увод изискваше да се разкрият особеностите в развитието на българското и гръцкото общество, да се покаже изпреварващото икономическо и социално

развитие на гърците, довело до гърчеенето по българските земи и до поглъщане от формиращата се гръцка нация на албанци, армъни и българи, трябваше да се разкрие гръцката тактика за противопоставяне на „славянската опасност“ чрез различните дружества за разпространение на гръцка просвета.³ Вместо тук-там да споменава за „българо-гръцката разпра“, без дори и намек за нейната съшност, Щерионов трябваше да покаже ролята на Цариградската патриаршия, фанариотството и гръцката държава в борбата им срещу българите, отстояващи правото си на независима просвета и църква. В увода авторът трябваше да засегне и още един основен проблем. Като се има предвид ролята, която отдава на Епир, Тесалия и Македония като трамплин за прехвърляне на „гърци“ по българските земи през XVШ-XIX в., беше длъжен да осветли демографското и етническото състояние на тези области.

Още в историографския преглед на т.нар. увод проличава авторовата позиция с нескрит антибългарски привкус. При направения обзор на писалите гръцки автори по темата тонът като цяло е спокоен и позитивен. При фрапантни случаи на липсваща елементарна подготовка, единствено използваната квалификация е „дилетант“. При обзора на българските автори перото на Щерионов се изостря, а слоът му емоционално се обагря. Един от тях е обвинен в „патриотарство“ и „нескрит антигърцизъм“.⁴ Й. Банчев е критикуван заради обвинението му срещу гърците в Македония „за съществуващия войнстващ антагонизъм“. За Д. Попов се

3 Вж. по-подробно: Данова, Н. *Националният въпрос в гръцките политически програми през XIX в.* С., 1980, 23-44, 138-164, 249-259.

4 Щерионов, Щ. Цит. съч., с. 36. Става дума за анонимен български автор.

твърди, че „подбира изворовия материал... спекулира и изопачава историческата реалност“. Подобно е отношението към С. Табаков, който „изопачава фактите“. В „преднамерено“ отношение и в „тенденциозност“ е обвинен и проф. Л. Милетич. Жлъчната присъда на автора за „подчертана филологичност“ и липсващи „общо демографски познания“ пада и върху Т. Балкански.⁵ По повод книгата на М. Юруков за Благоевград, Щерионов използва случая да разобличи носителите на „местната патриотарско-националистическа позиция.“⁶ Чувствата му се отприщват с пълна сила когато става дума за списанията „Македонски преглед“, „Тракийски сборник“ и „Архив за поселишни проучвания“, които оценява като „българска националистическа трибуна“.⁷ В крайна сметка вменява отговорността на това воинстващо според оценките му направление в българската историопис за формирането на официално негативно българско становище към гърците в България и за т.нар. от него „антигръцки погроми“.⁸ Своя негативизъм към българските автори проявява и в хода на изложението си. Авторитетният двутомен труд на С. Табаков за историята на Сливен е оценен като „писания“⁹, а изтъкнатият български писател, публицист, краевед и общественик Н. Хайтов е дамгосан като „пламенен елинофоб“.¹⁰

5 Пак там, с. 37, 44.

6 Пак там, с. 37-38

7 Пак там, 39-40

8 Пак там, с. 41. В книгата си Щерионов на няколко места повдига въпроса за т.нар. „антигръцки погроми“, при които са нанесени материални щети и има един загинал. Той дори и не загатва, че причините за тях са масовите зверства на гръцките андарты над българското население в Егейска Македония, които предизвикват възмущението на международната общественост.

9 Щерионов, Щ. Цит. съч., с. 321.

10 Пак там, с. 165.

Установено е и едно второ направление сред българските автори, оценени като правещи „опити за реалистично отразяване... на гръцкото присъствие“. И тук не е спестено менторското отношение, включително и към някои автортетни балканисти като академик Н. Тодоров.¹¹

Пристрастието си Щерионов проявява и при коментара на изворите Безрезервно счита, че документите на гръцките общини по нашите земи са „с висока степен на точност“. Мотивът му е, че след като са били предназначени за Цариградската патриаршия, е „трябвало да бъдат максимално обективни“, за да получат очакваната от нея финансова помощ. Странно е, че пропуска заинтересоваността на авторите на тези документи да отчитат по-голям брой членове на „гръцките структури“, за да имат по-големи субсидии. Той използва случая, за да отбележи „тиражираното в българската историография становище, че изворите, съхранявани в гръцките архивохранилища са недостъпни за българските историци“. Според него това е едва ли не клевета поради „недостатъчното познаване на този вид изворова база“.¹² Това негово мнение изисква една съществена добавка, че вината за това е изцяло на гръцката страна. Достатъчно е да се напомни, че е отказвано да работи в архива на гръцкото външно министерство дори и на един от строителите на следвоенните българо-гръцки отношения и бъдещ посланик в Атина Н. Тодоров.¹³ Има и фрапиращ случай, когато в същия архив наш докторант е арестуван и осъден. В същото време гръцките историци се радват на нужното внимание и

11 Пак там, 41-45.

12 Пак там, 63-64.

13 Даскалов, Г. *България и Гърция – от разрыв към помирение 1944-1964*. С., 2004, с. 18. През 1972 г. не е разрешено и на проф. Веселин Трайков да ползува документи от музея „Бенаки“. – АМВНР, оп. 10, а.е. 12, л. 1-4.

съдействие в нашите архивохранилища. Щерионов би трябвало сам да си обясни впечатлилата го проявена към него благосклонност от гръцките архивни институции, които между впрочем не са му дали кой знае какво. Дали щеше да мисли така, ако трябваше да проучва в гръцките архиви историческото минало на егейските и западнотракийските българи?

Изследването на Щерионов завършва с определено числено измерение. Според него в периода 1800-1855 г. в границите на днешна България е имало 121 518 гърци, които са обитавали 60 града и 372 села. През 1856-1878 г. броят им е 111 657 и са населявали 60 града и 408 села.¹⁴ В крайна сметка той утвърждава, че към навечерието на Освобождението на територията на страната ни е имало солидно гръцко присъствие. Наред с това внушава и българската нетолерантност, довела до намаления брой на гърците за около две десетилетия с 9861 души.

Какъв е инструментариумът, който Щерионов употребява при изследването си? Първата част от него се отнася до използването на източниците. Обичаен негов похват е едновременното цитиране под една бележка на много български и гръцки заглавия. Вместо да ги анализира и посочи съпадението или разминаването на застъпените в тях мнения, той само ги изброява като разчита, че числеността им ще респектира читателя, за да приеме безрезервно застъпената от него теза. При конкретното посочване на страниците масово цитира само една от тях, с указание да се видят и следващите. Този маниер може да се обясни само със желанието за „замитане на следите“.¹⁵ Има случай, когато в подкрепа на свои

14 Щерионов, Щ. Цит. съч., с. 540.

15 Тази практика се потвърждава при голяма част от научния апарат.

твърдения, произволно ангажира други автори. Подобен е примерът с В. Кънчов, който уж наричал „влахогърци“ridoшлите от Епир и Тесалия „цинцари“, „които били предани на гръцката идея и гордост се наричали елини“. Подобни твърдения на цитираните страници от трудовете му обаче липсват, но налице е явна манипулация.¹⁶ За някои основни части от своята книга, като тази за Пловдив, Щерионов използва, както сам признава, не особено стойностни и конюнктурни автори. Един от тях е К. М. Апостолидис¹⁷, чиито публикации окачествява като „публицистични“ и написани в „националистическата рамка, наложена от редакцията“ на съответно списание.¹⁸

Щерионов извършва и подбор на своите литературни източници. За това могат да бъдат дадени две обяснения – пропуснатите заглавия не са подходящи за неговите преследвани цели или пък той е безсилен да се „пребори“ с техните научни концепции. Да вземем за пример частта му от книгата, посветена на „гърците“ от долното поречие на Тунджа. Като ползва писаното от двама пътешественици, игнорира поредица от автори, които специално са се занимавали с тях като К. Иречек, Д. Попов, В. Интерниров, Д. Рожков, И. Коев, Н. Даскалова-Желязкова. Остава непозната или нарочно не е ползвана заради неизгодните автори признания, книгата на бившия тсполовградски жител Орестис Авлидис.¹⁹ Вероятно поради същите съображения не е ползвана и статията за тези „гърци“ на иначе предпочитания от него К. М. Апостолидис.²⁰

16 Щерионов, Щ. Цит. съч., с. 117.

17 Пак там, 222-227.

18 Пак там, с. 30.

19 Αυλιδης, Ο. *Καβακλιωτικα*. Αιγινηειο, 1974.

20 Апостолиδης, Κ. Μ. *Βουλγαρι η Ελληνες ησαν οι Καριωται*.

Θρακικα, Τ. 13, Αφηραι, 1940, 157-216.

Липсващите познания за Егейска Македония не са позволили да бъде проявена задължителната критичност към източниците. Подведен от предпочитан гръцки автор, Щерионов стига до парадоксалното и кощунствено твърдение, че в Поморие се заселват гърци от с. Загоричани, Костурско.²¹ Заради здравия български дух и твърдата принадлежност към Екзархията, селото е наречено от свои и чужди „малката София“. Ако в него имаше и най-малка следа от гръцко присъствие, едва ли гръцките андарты през март 1905 г. щяха да го подложат под нож. Жертва на това варварско деяние, възмутило международната общественост, са 88 души избити загоричанци, между които шест жени и пет деца.²²

Критичност към източниците не проявява дори и тогава, когато изрежда едно след друго две изключващи се становища. Когато пише за Айтос, той отбелязва, че през 1828 г. около 100 от къщите му са били гръцки. В изложените данни за следващата година не е посочена нито една. Фрапиращото разминаване не е обяснено от автора, но това не му пречи да твърди, че по това време в този град има гърци.²³ Подобен е случаят и с Ямбол. Според цитирана султанска заповед, през 1831 г. в него е имало 25 християнски къщи. Това предполага обитателите им, които не са само гърци, да са около 150 души. Въпреки това той приема, че през първата половина на XIX в. в града е имало 450 гърци без каквото и да е усилие да аргументира тази цифра.²⁴

Втората част от инструментариума се отнася до използваните методи. За редица населени места са

21 Щерионов, Щ. Цит. съч., с. 292.

22 ЦДА, ф. 322к, оп. 1, а.е. 137, л. 1-8; Даскалов, Г. *Българите в Егейска Македония – мит или реалност.*, С. 1996, 62-63.

23 Щерионов, Щ. Пак там, с. 308.

24 Пак там, 339-340.

приведени цифри за броя на живеещите в тях гърци без позоваване на съответните източници, а ако има такива, без необходимите сравнения, анализи и оценки. Такива са случаите с „издирените“ гърци в Русе, Шумен, Сливен и в редица села от Пловдивско, Асеновградско, Пазарджишко, Тополовградско, Елховско и Ямболско.²⁵ Приложената поредица от таблици по населени места, както за гърците, така и за населението като цяло, търпят сериозни бележки. С отделни изключения приведените под тях източници не отговарят на изискванията за цитиране. Посочени са само имената на авторите, без заглавията на техните съчинения, година, място на издаване и съответните ползвани страници²⁶. Вложената в тях статистика, включително и за броя на гърците по години не е доказана и аргументирана в текста на изложението и приведените цифри се обезстойностяват.

Авторът поднася на читателя голословни твърдения. Без всякакъв доказ той заявява, че Бургас се оформя като селище, в което преобладава гръцко население.²⁷ Той приема и доминирането на гръцкия етнос в Поморие като факт, който също не обосновава.²⁸

Щерионов отхвърля становища на български автори без нужната обосновка. Когато става дума за Хасково като „крепост на гърцизма“, той игнорира тезата на Г. Граматиков за началото на „българо-гръцкото противопоставяне“ без да стане ясно защо.²⁹

След като е „пропуснал“ в увода си да напомни на читателя за гръцкия духовен гнет по българските земи, за

25 Пак там, 172-173, 188, 325, 341-344, 419, 454.

26 Пак там, 106-107, 117, 121, 127, 133 и др.

27 Пак там, с. 272.

28 Пак там, с. 285.

29 Пак там, с. 192.

разкритите първи български светски училища, наричани елино-гречески или елино-български, Щерионов свободно спекулира с наличието на „гръцки“ училища и църкви. За него те са „доказателство“ и необорим „аргумент“ за гръцкото присъствие в населените места. Като цитира един от чужденците, посетил през 1823 г. Сливен подчертава, че е бил впечатлен „от надвишаващите 1000 гръцки и български къщи“. Като го привежда буквално, без да се произнесе за съотношението между българи и гърци, той продължава цитата и добавя, че чуждеземецът още е видял и „три гръцки църкви“.³⁰ Естествено е, че те не можеха да бъдат други поради гръцкия клир и далеч по-късното учредяване на Българската екзархия. В случая отново проличава желанието му да изтъкне поредния „аргумент“ за гръцкото присъствие в града. Не разполагайки с необходимите данни за демографското състояние на Бургас след 1830 г., Щерионов голословно заявява, че сред християните „продължават да доминират гърците“, тъй като през 1845 г. е било разкрито „гръцко“ училище.³¹ Използването на гръцкия език в кореспонденцията от жителите на Малко Търново, както и в богослужението на местна църква са поредни неубедителни „аргументи“, че към средата на XVII в. градът е обитаван и от гърци.³²

Най-впечатляващият „метод“, който Щерионов използва за сътворяването на своя труд, е безапелационното подминаване постиженията на българската историческа наука. Като осъзнава, че не може да влезе в дискусия с техните автори и да ги обори, той е предпочел да ги „забрави“. Става дума за кариотите от Тополовградско и Елховско, където намира „най-голямата концентрация

30 Пак там, с. 322.

31 Пак там, с. 278.

32 Пак там, 257-258

на гръцко население на територията на днешна България.³³ Когато пише за гръцкия характер на Каваклий (Тополовград), той се базира на преминалия през 1823 г. по тези места Е. Баркър, според който каваклийци били „потомци на древните гърци“ и „говорели най-добрия съвремен гръцки“.³⁴ Възниква въпросът, защо когато след пет десетилетия К. Иречек посещава този край, заварва триезичници. Явно е, че въпреки гръцките черкви, училища и асимилационния натиск, те не усвояват гръцки. Тяхната роднинска терминология съдържа названията лельо, бате, стрино и др., а антропонимията им е с чисто славянски структурнообразуващи основи.³⁵

Щерионов „намира“ „хиляди“ гърци в 22 села от Тополовградско, в 23 елховски и 7 ямболски села.³⁶ Тук е мястото да му напомним, че преди около две десетилетия бившата уредничка в елховския етнографски музей Невена Даскалова-Желязкова увенча дългогодишната си изследователска работа върху кариотите с успешно защитена дисертация, която бе издадена от издателството на БАН.³⁷ Тя убедително показва, че след турското завоевание първите заселници в тези земи са българи. Цитира пътешественика Ханс Дернашвам, който завръщайки се в средата на XVI в. от Османската държава, записва: „От Одрин започва България“. За българския етнически състав на селищата около Долна Тунджа през XVII в. тя се базира на авторитетния български историк Е. Грозданова. Н. Даскалова-Желязкова привежда данни от 1829 г. и от друг пътешественик, Сейже, който пише за „кариотското“ село Голям Боялък (Голямо Шарково) като

33 Пак там, с. 342.

34 Пак там, с. 332

35 Даскалова-Желязкова, Н. Кариоти. С., 1989, с. 13.

36 Щерионов, Щ. Цит. съч., с. 341-344.

37 Даскалова-Желязкова, Н. Цит. съч.

„българско село“. Поради кърджалийските опустошения през 1801 г. край Одеса се заселват 148 бежанци от съседното „кариотско“ село Малък Боялък (Малко Шарково). По руски източници и към началото на ХХ в. те „се българеят“. През 1830 г. от тези две села се извършва поредното преселване в Бесарабия, Южна Русия, което обхваща и други села от Странджанско-Сакарския район. На бесарабска земя 280 души от „кариотското“ село Малък Манастир основава село Стояновка. По същото време там е основано от изселници-каваклийци Лопацика, Кахулски район. Тези преселници и до ден днешен пазят българското си самосъзнание, българския език, родните традиции и обичаи, песните. След 30-те години на ХІХ в. в опразнените села се настанява българско население от Старозагорско, Чирпанско и други селища на Средногорието.³⁸

Появата на кариотите в края на ХІХ в. Н. Даскалова-Желязкова разглежда в широк план, проследявайки икономическото и културно-просветно развитие на селищата от Долна Тунджа през Възраждането. Развитieto на градинарството като основен поминък за Тополовград и околните села, както и на животновъдството, ги свързва с потребностите на Одрин и Цариград. Според нея обвързването им с небългарските пазари отваря пътищата за налагане на гръцкото влияние в този район и за интензивно проникване на гръцкия език и култура. Тя засвидетелства усилията на Цариградската патриаршия и Одринската митрополия за погърчване на българското население, което е продължено и след Освобождението от администратори гърци или гъркомани.³⁹ На базата на своето историко-етнографско проучване Н. Даскалова-Желязкова стига до извода, че

38 Пак там, 20-24.

39 Пак там, 26-39.

кариотите не са загубили българското си самосъзнание.⁴⁰ Това твърдение индиректно се споделя и от преселените през 20-те години на ХХ в. в Гърция кариоти, които се самоопределят като отделна народностна група със свои език.⁴¹

За да приеме или опровергае това твърдение, Щерионов можеше да направи известни проучвания в самата Гърция, където многократно е пребивавал. Би могъл да посети селища с компактно кариотско население като Солун, с. Куфалово (Куфаля)-Солунско, с. Кара-Суле (Поликастрон)- Кукушко, с. Ясъкьой (Язмос)-Гюмюрджинско, в Лариско, Катеринско и др.⁴² Там можеше да се срещне и разговаря с бивши преселници от долното поречие на Тунджа или с техни потомци, да намери отговор на интересуващи го въпроси, още повече, че в книгата си изрично заявява, че не подценява наративния материал.⁴³ Той можеше да получи съдействието и в това отношение от някои преподаватели в Солунския университет, на които изказва благодарност⁴⁴, чиито предци са преселници от България. Сред тях има и потомци на каваклийци.

Избягвайки дискусията по проблема за кариотите, Щерионов демонстрира своето безсилие. Той потвърждава преднамерения си подход с цената на всичко да изнамери „чистите гърци“ по българските земи. Претенцията му, че през ХІХ в. 18 460 души от тях

40 Пак там, с. 159.

41 Αυλιδης, Ο. *Op. cit.*, σ. 58-59.

42 Каракашев, А. *Кариотите от поречието на Долна Тунджа – преселение и устройване в Гърция (1900-1930)*, с. 71-79. През 1998 г. под същото заглавие авторът защита дипломна работа в катедра История на Византия и балканските народи при Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

43 Щерионов, Щ. *Цит. съч.*, с. 59

44 Пак там, с. 8.

са живяли в Тополовградско, Елховско и Ямболско⁴⁵, не е нищо повече от едно филелинско мечтание.

Тук е мястото да посочим едно открояващо се достойнство на книгата. Може би несъзнателно, нейният автор разкрива механизма на създаването в поредица български селища т.нар. „гръцки общности“. Най-напред в тях се настаняват изпратеният от Цариградската патриаршия митрополит с гръцкия си антураж или по-нисши клирици, после идва някой и друг гръцки търговец, появяват се някакви уж гръцки преселници и „гръцкото население“ става факт. Подобен е случаят с Видин, Враца, Кюстендил, Самоков, Малко Търново и др.⁴⁶ А когато се появят иницираните и субсидираните от Патриаршията гръцки общности и училища с гръцки учители, със съвместните усилия на менажираната от гърците църква хвърлят паяжината на елинизма сред местните българи.

Съществена слабост в работата на Щерионов е непознаването на демографското състояние и етническите отношения в Епир, Тесалия и Македония. Това го обрича на разминаване с историческата истина. Той приема по презумпция, че първите две области са населени само с гърци и третира само като такива преселените от там по българските земи. Истината е, че Епир и Тесалия са родина на един древен балкански народ, армянците. През Средновековието те създават по тези земи свои държави, а при османското владичество имат автономност. В района на Грамос още през XVI и XVII в. се издигат цветущи армянски селища. През XVIII в. първенството взема град Москополе, който се издига като крупен занаятчийски, търговски и културно-просветен център с около 60 хиляди предимно армянско население. По време на руско-турските войни от края на XVIII в. армянците

45 Пак там, с. 344.

46 Пак там, 503, 516-517, 119-120, 129-130, 258.

изразяват действено симпатиите си към руската страна. Това е повод за отнемане на привилегиите им и за съвместно настъпление срещу тях на османските власти и янинския владетел Али паша. Москополе няколкократно е нападан, ограбван и напълно разрушен. Унищожени са и други процъфтяващи армънски селища като град Никулица, Грабово, Подграде, Лунка и още други 50-ина около Москополе. Населението им е принудено да се изселва. Основният му поток се насочва към Македония, други се отправят към Австрия, Унгария и Русия, а трети към днешните български земи. Най-късно, през 1831 г. е разорена от албанските набези армънската паланка Пляса, чиито жители се изселват към Македония.⁴⁷

Фактът, че през втората половина на XVIII в. и първата половина на XIX в. военнополитическите условия налагат на част от армъните да напускат родните си места и да търсят нови поселения, не е взет под внимание от Щерионов. Едни от тях се насочват директно към днешните наши земи, а другите ги последват след известен престой в Македония. При преселението на армъните трябва да се вземе под внимание обстоятелството, че заедно с тях се изселват и много българи от Корчанско, Костурско, Леринско, както и гърци и православни албанци. Част от жителите на днешното Брацигово добре помнят и знаят, че са потомци на тогавашните български преселници. Между тях са и предците на Васил Петлешков от Перушица и Иван Вазов, дошли съответно от тогавашните костурски села Слимница и Яновени. Тази бежанска вълна, която е разнолика в национално отношение, за автора на книгата е само гръцка. Според него заселените

47 Барболов, Г. *История на армъните и взаимоотношенията им с българите*. С., 2000, 30-32; Кюркчиев, Т., Н. Кюркчиев. *История на армъните /цинцарите/ в София*. С., 2002, 11-13; Даскалов, Г. *Армъните в Гърция*. С., 2005, 21-33.

„фамилии“ от областта Загора в Петрич и Гоце Делчев са „гърци“.⁴⁸ За такива са обявени и „прииждащите гръцки маси“ и „гърци“ в Пловдив и Асеновград от Епир, Тесалия и Македония.⁴⁹ Установилите се в Стара Загора преселници от Москополе са оценени като „първото конкретно сведение за гръцко присъствие“ в града. За „гърци“ са обявени и заселените в Пещерско бегълци от Москополе, Никулица и района на Грамос.⁵⁰ Формирането на „гръцката общност“ в Пазарджик се свързва с преселението на „гърци“ от Епир, Тесалия и Южна Македония.⁵¹ Прииждането на „етнически гърци“ от тези области засилвало гръцкото присъствие в Созопол, Анхиало, Сливен и Тополовград.⁵²

Недостатъчното познаване на демографското състояние на Епир през XV-XVIII в. и на политическата му история, се потвърждава от твърдението на Щерионов, че в района на Сираку е имало „около 50 каракачански села“, ползващи се с „определена автономия“.⁵³ Ако знаеше, че по-поречието на р. Арта с намира обособена група армънски селища, между които са въпросните Сираку, Мецово, Вутаноси и др., едва ли щеше да изрази горното мнение⁵⁴. Ако познаваше и политическата история на армъните, нямаше да прехвърля тяхната автономия през османското владичество на каракачаните. Той пропуска и номадския им начин на живот, за да пише за такова струпване на техни постоянни поселения.

Необходимо е да се даде отговор и на въпроса какво е националното съзнание на армънската част от

48 Щерионов, Щ. Цит.съч., с. 110, 112.

49 Пак там, с. 148, 166.

50 Пак там, с. 183, 208.

51 Пак там, с. 174.

52 Пак там, с. 261, 285, 324, 332.

53 Пак там, с. 117.

54 Даскалов, Г. Армъните...с. 102.

преселниците. И тук Щерионов е безапелационен като лепва гръцкия етикет, независимо от това дали ги нарича власи, цинцари, тесалийци или епирци. Едва ли би подходил така, ако не се придържаше стриктно към гръцката концепция и познаваше трудовете на Густав Вайганд, Теодор Капидан, Николае Йорга, Константин Папаначе и др. Истина е, че географската близост с гърците, влиянието на гръцката култура и ролята на православната църква като фактор на панелинизма водят до постепенно избледняване на националната идентичност на част от армяните, до тяхното гърцизиране, какъвто е случаят с епирската област Загора и тесалийската Хасия. Когато през 1888-1890 г. Г. Вайганд извършва теренните си проучвания в Епир, Тесалия и Македония, в Загора, населението още е пазело спомена за местен гръцки архирей, който фанатизирано е воювал срещу армянския език. Въпреки, че е загубило родния език, Г. Вайганд констатира, че населението в Хасия, т.нар. копачари, е запазило своята армянска носия и старите си обичаи. По думите на К. Папаначе, денационализацията на тези две групи армяни е била „най-голямата загуба за армянския елемент“, но са били запазили съзнанието за своя произход и са имали „резервираност“ към гърците, която проявили през двете световни войни.⁵⁵ Ако Щерионов знаеше за създадената през 1917 г. армянска „Република Самарина“, за армянската автономия през 1941-1943 г. и за нейната военна сила, Легиона⁵⁶, едва ли щеше с лека ръка да зачертае армянското самосъзнание на латинофоните от Епир и Тесалия още към XVII-XVIII век. Той беше длъжен

55 Папаначе, К. *Рефлексии врз историската и политичката судбина на ароманците*. Скопје, 2001, 171-172.

56 Вж. по-подробно Даскалов, Г. *Армяните...132-134, 149-203*.

да се срещне с потомците на преселените в днешна България москополци, пиндени и грамочани и чрез тях да се добере до самосъзнанието на техните предци. При последното преброяване у нас 5159 души, чиито родови корени са в Епир и Тесалия, се самоопределят не като гърци, а като армъни.⁵⁷ Те имат армънски дружества с активен културно-просветен живот, които поддържат връзка с армъните в съседните балкански страни и Европа.

Трябва да се отговори и на един втори въпрос, а именно защо преселените по нашите земи армъни, т.нар. „куцовласи“ и „цинцари“, в редица населени места се вливат в местната „гръцка партия“. Изследователите са единодушни за отвореността на армъните към прогреса, за стремежа им към образование, за надареността им за търговска и интелектуална дейност.⁵⁸ При бягството си от родните места те отнасят единствено парите си, които по някои спомени са „торби и чували със злато“.⁵⁹ Техните материални възможности и духовни стремежи ги отвеждат в градския елит, а съжителството с гърците по родните им краища и познаването на гръцкия език ги приобщава към местния гръцки клир и създадените гръцки структури. Към този избор ги тласкат и непознатата за тях нова среда, и икономическото съперничество с местните българи. Това са предпоставките за възникналите по места „гръцки партии“, които обаче за Щерионов са аргумент и доказателство наличието на „етнически гърци“.

Сериозен недостатък в неговата книга е непрецизираният понятиен етнически апарат. Той масово използва понятията „гърци“, „етнически гърци“, „гръкомани“,

57 Кюркчиев, Т., Н. Кюркчиев. Цит. съч., с. 13-14, 23.

58 Папанече, К. Цит. съч., с. 119.

59 Поповић, Д. *О цинцарима*. Београд, 1937, с. 26.

„елинизирани власи, албанци“ и др. без да изясни съдържанието, което влага в тях. От приложените таблици за гръцкото присъствие по населени места става ясно, че безусловно ги счита за гърци като ги слага под общ знаменател. Авторът многократно използва понятията „куцовласи“ и „цинцари“ без да става ясно какво етническо съдържание влага. Волно или неволно той скрива от читателя, че зад тях стоят представителите на армънския народ.⁶⁰ Освен това той не прави разлика между тези две понятия и не се съобразява, че първото е използвано от гърците, а второто от сърбите.

Тогава не би писал за придошли в Кюстендил „цинцарски фамилии“ от Битолско, а за влашки, както ги наричат македонските българи.⁶¹ В друг случай, когато пише за преселниците от битолското село Гопеш в района на Самоков, пък ги нарича „куцовласи“.⁶²

Масово са използвани понятията „епирци“ и „тесалийци“ като синоним за принадлежност към гръцкия етнос.⁶³ В този смисъл е използвано и определението „москополци“.⁶⁴ Това отново потвърждава, че демографското състояние на Епир и Тесалия е „тера инкогнита“ за автора както и предназначения му подход.

Той използва и друго странно понятие, „елинистична маса.“ То може да има различни интерпретации, но Шерионов го използва, както сам заявява, за гърците в най-голямоте крайбрежно „гръцко село“ Бяла, с 450 семейства.⁶⁵ Тук сме изкушени да хвърлим мост към първата половина на XX в., когато се извършва размяна на населението между България и Гърция. Подлъган

60 Щерионов, Щ. Цит. съч., с. 105, 113, 117, 149, 183 и др.

61 Пак там, с. 120.

62 Пак там, с. 130.

63 Пак там., с. 199, 332 и др.

64 Пак там, с. 208

65 Пак там, с. 306.

от гръцките агитатори, жителят на Бяла Ставри Милев подпада декларация за изселване. Твърде бързо отрезнява и на 15 юли 1928 г. изпраща молба до цар Борис, в която заявява: „Ваше Величество, моля коленопреклонно да бъда помилван за греха ми, че съм подал подобна декларация, като декларирам, че собствения си имот харизвам на държавата и съм съгласен от надничарски труд да прехранвам шестчленното си семейство, само да бъда оставен в хубава България, защото аз не бих живял между гърци, с които нищо не ме свързва“.⁶⁶ Интересно е каква би била оценката на Щерионов за позицията на този потомък на „гърците“ от Бяла, за които пише като неоспорим факт.

В книгата си използва неверни, противоречиви и неясни географски понятия. На много места пише за „Южна Македония“ без да става ясно какъв е нейния обхват. В случая не е направено нито едно конкретно уточнение и не е посочено нито едно населено място в този регион.⁶⁷ От подобен характер е и словосъчетанието му „северногръцки територии“.⁶⁸ Читателят е оставен сам да гадае кои са тези земи в условията на османското владичество и дали това твърдение има нещо общо с днешна Северна Гърция. Още по-конфузна е географската му неосведоменост за Епир и Тесалия. Въпреки че за него те са твърде важни в „изпомпването“ на гръцко население към българските земи, той не си е направил труда, за да придобие най-елементарна ориентация. Резултатът от това е твърде компрометиращ. Под различни форми той невярно твърди на много места, че областта Загора се намира

66 ЦДА, ф. 719к, оп.10, а.е. 110, л. 9-10. Подобни молби са подадени от жители на Асеновград, с. Кости, Царевско и др.

67 Щерионов, Щ. Цит. съч., с. 117, 119, 132, 135, 166, 174, 175, 331.

68 Пак там, с. 342.

в Тесалия. Пише за „тесалийската област Загоре“⁶⁹, „тесалийско Загоре“⁷⁰, „тесалийски фамилии от областта Загоре“⁷¹, „тесалийски загорци“.⁷² Въпросната област не се намира в Тесалия, а в Южен Епир, северно от град Янина. Освен това изписва нейното име неправилно като „Загоре“. От подобен характер е невярното му твърдение, че планината Грамос се намира в Северна Тесалия.⁷³ Истината е друга, тя е в северната част на Южен Епир, на границата с Албания. Още по-лошото е, че авторът не знае за съществуването на подобна планина и пише за нея като за селище. Той твърди, че в Пещерско „заедно с мосхополците се засели жители на Николица и Грамос“.⁷⁴

Редица наименования на области и населени места са изписани неточно. Името на Москополе е дадено в две форми, като Мосхополи и Мосхполис.⁷⁵ Град Никулица навсякъде се изписва като Николица.⁷⁶ Сираку е армянско село от мецовската армянска група, което авторът представя невярно и неточно като „област Сирака“.⁷⁷ Село Нимфеон е предадено от автора като Нимфео⁷⁸, а с. Загоричани като Загоричане.⁷⁹ Ако при тези сгрешени наименования, отнасящи се до други страни може да се прояви снизхождение, оставаме твърде учудени, че наш демограф дава неграмотно редица стари наименования на днешни български селища от османската епоха. Става

69 Пак там, с. 105.

70 Пак там, с. 174.

71 Пак там, с. 110.

72 Пак там, с. 112.

73 Пак там, с. 117.

74 Пак там, с. 183.

75 Пак там, с. 105, 113.

76 Пак там, с. 183 и др.

77 Пак там, с. 117.

78 Пак там, с. 183.

79 Пак там, с. 292

дума за селата от Тополовградско, Елховско и от други райони, чиито имена завършват на „ий“ но в книгата неоснователно се изписани с окончание за множествено число „ии“ като Есебеглий, Шахлий, Синаплий, Ахлатлий и др.⁸⁰ Името на град Мехомия е изписано като Махомия, а на селата Голям и Малък Боялък като Голям и Малък Боялик.⁸¹

Странно е, че авторът използва съвременни гръцки поселищни наименования, а не тези от изследвания период. Обяснението за това може да се търси само в желанието му да прикрие тяхното българско или турско звучене. Вместо Демир Хисар, Сяр и Костур той пише за Сидерокастрон, Серес и Касторя.⁸²

Има разминавания и в някои лични имена. Двама бургаски земевладелци на едно място са представени като Зафиропуло и Алфасо, а на друго като Зафири и Алфасо.⁸³ Неточно са транскрибирани на български и имената на някои и гръцки автори.⁸⁴

Отдаден на избрания етнос, за изследване на редица места Щерионсв попада в капана на своето пристрастие и докато при гърците от Поморие пише за „аристокрация“ и „патрициат“, живеещите в града българи са само „помощен персонал“.⁸⁵ Притокът на българи в Созопол от съседните села е оценено като „компактна инвазия“⁸⁶, а заселените в града наши сънародници след 1828-1829 са третирани

80 Пак там, 341-343. Най-вероятно авторът е използвал издадени у нас справочници за старите и новите имена на селищата, в които погрешно е използвано окончанието „ии“.

81 Пак там, с. 105, 343.

82 Пак там, с. 105, 292.

83 Пак там, с. 278, 339.

84 Пак там, 26-27. А. Тунда-Фергади е дадена като А. Тунта-Фергади, а Е. Мбелиа като Е. Мпелиа.

85 Пак там, с. 284-285, 290.

86 Пак там, с. 262.

като „чуждо етническо население“.⁸⁷ Подобни твърдения са в дисонанс със заглавието на книгата, отнасящо се до българските земи. Тогава за каква „инвазия“ и за какво „чуждо етническо население“ можем да говорим? Щерионов става още по-ясен, когато пише за борбите на пазарджишките българи за своя църква и училище. Отбелязва със съжаление „негативното въздействие върху местната гръцка общност“ върху „българо-гръцките противоречия“, като изтъква няколкократно опожаряване на гръцкото училище и забраната на гръцкия език в църквата⁸⁸. В тези дух той излага съществуващата във Враца „нетърпимост на местното население спрямо обитаващите града гърци“⁸⁹, а хасковските българи, борещи се срещу своеволията на местния гръцки клир, са квалифицирани като „антигръцка клика“.⁹⁰ В частта за Малко Търново отбелязва, че докато след 1878 г. в други селища гърцизмът просперираше, в този град той е бил „унищожен“ вследствие на съществуващия в него „открит етноантагонизъм“⁹¹, т.е. вината за това е на местните българи. Тези факти потвърждават, че проелинизъмът на автора се прокрадва като червена нишка в труда му. Крайната ни оценка за труда на Щерионов изисква да признаем, че е вложил много усилия върху една нелека тема. Наред с това трябва да се отбележи, че е подходил към неговото разработване неподготвен по някои основни въпроси, а други преднамерено е дезавуирал. Не остава скрито и изразеното пристрастие. Всичко това, съчетано с безкритичното използване на източниците и с недостатъчния професионализъм, компрометира

87 Пак там, с. 268.

88 Пак там, 177-178.

89 Пак там, с. 517.

90 Пак там, с. 192.

91 Пак там, с. 259.

усилията му. В значителна степен неговата книга не представя обективно изследваните процеси и явления. Тя оставя впечатление, че нейният автор съзнателно се е стремил да докаже на всяка цена впечатляващото гръцко присъствие в България към навечерието на Освобождението. Това буди асоциация с днешните амбиции на някои бивши гръцки политемигранти да обединят организационно гръкофоните в България, както и с подклажданите отвън стремежи за формиране на гръцко малцинство.